

ÖLÜM OLGUSU ÜZERİNE SOSYOLOJİK TARTIŞMALAR

Esra BURCU - Emel AKALIN

Özet

Ölüm, yaşamsal fonksiyonların yitimidir/ sona ermesidir. Ölüm bir değişimdir, yaşamın sonu olarak anlaşılır ve tanımlanır. Ölüm hemen her bilim dalında ele alındığı gibi sosyolojinin de sorunsal bir alanı olmuştur. Çalışmada, sosyolojik bakış açısında ölümün nasıl ele alındığı temel sorusundan hareket edilmiştir. Ölümü, biyolojik tanımın ötesinde sosyal olarak tanımlama çabası içinde bulunan sosyolojik yaklaşımların, hangi odaklar üzerinden ölüme ilişkin kuramlarını geliştirdikleri açıklanmak istenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada ölümün sosyal anlamı hem üç temel sosyolojik yaklaşımdaki (yapısal işlevselci, çatışmacı ve sembolik etkileşimci yaklaşımlar) hem de çağdaş bir yaklaşım olarak kabul edilen “ölümün inkârı tezindeki” ölüme ilişkin tartışma noktalarıyla sistematik olarak ele alınmıştır. Çalışmanın bu şekilde ele alınışının temel hedefi, uzun bir süredir batıda irdelenen ancak ülkemizde sosyoloji alanında daha az sıklıkla rastlanılan ölümün sosyal tanımı ve tartışılma noktalarını içeren çalışmalar açısından literatüre katkı sağlamaktır. Bir diğer bağlantılı hedef de, ölüm olgusunun sosyal boyutuna, gerek kuramsal gerekse uygulamalı araştırmalara odak oluşturabilmeleri bağlamında dikkat çekebilmektir.

Anahtar kelimeler: Ölüm, ölüm sosyolojisi, yapısal işlevselci yaklaşım, çatışmacı yaklaşım, sembolik etkileşimci yaklaşım, ölümün inkârı tezi.

Sociological Discussions of the Death Phenomenon

Abstract

Death is losing or ceasing of the life functions. Death is understood and described as the end of life. As topic of concern in almost every discipline, death has also been one of the problematic areas of sociology. In this study, the point of departure has been the basic question of how death is handled from within a sociological outlook. The study investigates from which focus points sociological approaches develop discussions related to death. In this context, the study deals with the social meaning of death systematically both within the discussion points of three basic sociological approaches (structural-functionalist, conflict and symbolic interactionist approaches) as well as within the discussion points of death denial thesis which is accepted as a contemporary approach. The major aim of the study is to contribute to existing

literature on the social definition and discussion points of death in Turkey, a topic rarely elaborated upon in the sociology circles as compared to similar studies in the west. One other related aim is to the social aspect of death as regards its connectedness to both theoretical and applied research.

Key words: Death, sociology of death, structural-functional approach, conflict approach, symbolic interactionist approach, death denial thesis.

Giriş: Ölümün ve Ölmenin Sosyal Yönü

Ölüm sosyolojik bir olgudur. İnsana/ insanın yaşamına ait, toplumsal ilişkilerce şekillenen ve sosyal yaşamla iç içe olandır.

Ölüm, bireyci-biyolojik tanımlamanın ya da tartışmanın ötesinde sosyal görünüm taşıyan ve sosyal algılanmayla şekillenen bir olgudur. Bu nedenle ölüme ve ölmeye ilişkin sosyal ve kültürel faktörleri göz ardı etmek mümkün değildir.

En genel anlamda ölüm, yaşamsal fonksiyonların yitimidir/ sona ermesidir. Ölüm bir değişimdir, yaşamın sonu olarak anlaşılır ve tanımlanır. Kastenbaum ve Aisenberg (1976) ölüme ilişkin aşağıda belirtilen bazı özellikleri ifade etmişlerdir (akt. Akalın 2006:8–9):

1. Ölüm görecelidir. Ölümün göreceliği gelişimsel düzeyde vurgulanır, kim için, nasıl şekilleneceği, nasıl bir süreç olacağı, sosyal tepkiler, ritüeller bireye, zamana, mekana, toplumlara ve kültüre göre değişebilir.

2. Ölüm son derece karmaşık bir olgudur.

3. Ölümün “gelişimsel amacı” henüz belirsizdir ve hala oluşum aşamasındadır. Bir çocuğun boyunun ne kadar uzayacağını onun gelişim sürecinde kestirebilmek mümkün gözükürken, ölümün grafiğini aynı netlikte çizmek olası gözükmemektedir. En uygun ve ideal ölüm anlayışını-kuşkusuz birtakım kanılar olsa da-neyin oluşturduğu henüz bilenmemektedir.

4. Ölüm davranışla ilgilidir. Bir insanın eyleminin onun ölüm anlayışıyla doğrudan ve olumlu biçimde ilişkili olduğu düşünülebilir. Örneğin, ölümün ebedi mutluluğa geçiş olduğunu kabul eden biri için ölüm davranışı intihar şeklinde olabilir. Ancak bu ilişki her zaman bu kadar kuvvetli sergilenmeyebilir. Benzer ölüm anlayışları farklı davranışlara yol açabilir, benzer davranışlar da farklı düşüncelerin ardından gelebilir. Ölümü ebedi mutluluk kabul eden biri yaşamını sürdürmeyi tercih edebilir. Bir insanın ölüme dair düşünceleri onun davranışını uzak ve karmaşık yollardan etkileyebilir.

Kastenbaum ve Aisenberg'in ölüme ilişkin belirttiği bu temel özellikler, sıklıkla sosyal bilimlerin faydalandığı ve üzerinden hareketle tartışmalarını geliştirdiği kabullerdir.

Ölüm hemen her bilim dalında ele alınmış, incelenmiş ve tanımlanmıştır. Ölüme ilişkin biyolojik, psikolojik, sosyolojik, hukuki, teolojik vb. açılardan çeşitli açıklamalar ve tartışmalar bulunmaktadır. Aiken (1991: 23)'in belirttiği gibi farklı tartışma noktaları olsa da hemen tüm bilim dallarında ölümün biyolojik tanımı kabul edilmiştir. Ölüm, solunumun tersine çevrilemez durumu ile insan bedeninin oksijen kaybı olan biyolojik (somatik ve doğal) sona eristir. Sosyoloji biliminde ölümün biyolojik tanımı sosyal faktörlerle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Sosyolojideki en önemli kabul ölümün ve ölmenin sosyal bir olgu olduğudur.

“Ölüm neden bir sosyal olgudur?”. Bu soruya verilebilecek en sade cevap, bireyi doğrudan ilgilendirmesinde ve onun sosyal ilişkilerinde bir dönüşümü yaratıyor olmasında aranabilir. Bu cevabı daha detaylı olarak vermek için ölümün iki boyutlu bir olgu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Birincisi; ölen kişi için bir ölüm sürecinin yaşanması, onun biyolojik ve sosyal hayatına ilişkin tüm dinamiklerin sonlanması iken diğeri, ölen kişinin birlikte varoluş sergilediği diğerleri için ya da sosyal ilişki ağı içinde bulunduğu diğerleri için yaratacağı yoksunluk sürecidir. Yoksunluk süreci içinde sosyal ilişkilerle birlikte şekillenen keder, kayıp, yas gibi kavramlar ve bu kavramlar çerçevesinde vücut bulan ritüeller ölümün kültürel bir olgu olduğu gerçeğini de göstermektedir. Ölüm bireyler arası ilişkileri ilgilendirdiği için (ölen kişi ve diğerleri) ölüme yüklenen anlamlar ve ona ilişkin sosyal tepkiler söz konusudur. Toplumlarda varlık gösteren doğum, düğün, evlilik ritüelleri gibi ölüm için de çeşitli inanmalar, adetler, gelenekler ve görenekler bulunmaktadır. Genel anlamda, ölenlerin yakınlarının yaşayabileceği ya da yaşadığı yoksunluğun olumsuz etkilerini dengelemek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak amacıyla çeşitli ritüeller varlık sürdürmektedirler. Çeşitli çalışmalarda (Vernon 1970, Jones 2004, Sidel 1996, Kearl 1989) ölümün sosyal olarak yapılandırılmış bir düşünce olduğu, ölüm ve ölmeye ilişkin tutumların, ölüm düşüncelerinin ve ölüm korkusunun dinsel ve kültürel inançlardan ve uygulamalardan etkilendiği belirtilmektedir. Bu nedenle ölümün anlamı ve ölümle yaşam arasındaki ilişki kültürel olarak bağıntılıdır. Bireylerin yaşamı ölmek için anladığı ya da sadece yaşadıkları için öldükleri olarak ölümün ne anlama geldiği kültürel tanımın bir sorunudur.

Ölümün sosyolojik tartışmasında, ölüm ve ölmenin üzerine şekillenen bazı kavramlaştırmaların söz konusu olduğu görülmektedir. “Sosyal ölüm” ya da “sosyal olarak ölü” kavramı, sosyal yalnızlık, sosyal izolasyon kavramlarıyla ilişkilendirilerek ele alınırken, bireyin yaşamsal faaliyetleri sürdürdüğü halde sosyal ilişkilere girememesi, sosyal ilişkilerdeki kopukluk boyutunda

tartışılmıştır. Bitkisel hayattaki bir birey aslında tıbben canlı olsa da sosyal anlamda ölü olarak tanımlanabilmektedir. Sidel (1996:152)'in belirttiği gibi (akt. Akalın 2006: 12), sosyal olarak ölü kavramı deliliğin şiddetli biçimlerini tanımlamak için de kullanılmaktadır. Yaşlı kişilerin, delilerin, AIDS vb. hastalık taşıyıcıların kurumlara yerleştirilerek, etiketlenerek, izole edilmesi onların kurum dışındaki ve hatta bazı koşullar altında kurum içindeki diğer kişilerle sosyal ilişkisini kesmekte ve onları birer “sosyal ölü” konumuna getirmektedir (Akalın 2006: 12).

Sosyolojide ölümle ilgili diğer bir ele alış da “doğal olmayan ölüm” algısıdır. Şiddete, kazaya veya hastalığa bağlı zamansız ölümden kendini sakınabilmiş olanlar için ölüm, yaşlanmanın doğal bir sonucudur. Doğal ölüm, ölümün şeylerin normal akışında meydana gelmesidir (McNeil 1997:288, Jones 2004: 55) (akt. Akalın 2006: 19). Doğal olmayan ölüm ise, doğal yaşam süreci içinde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan durumdur. Doğal ölümün toplumlarda kabulleniş düzeyine bağlı olarak yarattığı sosyal tepkiler ile doğal olmayan ölüme ilişkin sosyal tepkiler farklılık göstermektedir. Bu açıdan “doğal olmayan ölüm” kavramı sosyal bağlam içinde şekillenmektedir. Yaşlanarak ölen bir kişinin ölümü “doğal ölüm” olarak kabul edilirken, genç birinin normal olarak tanımlanan yaşam sürecinin dışında ortaya çıkan bir nedenle (kaza, cinayet, intihar) ölümü “doğal olmayan ölüm” olarak kabul edilmektedir.

Ölüm ister doğal isterse doğal olmayan kabullerle gerçekleşmiş olsun ortada olan temel bir durum daha önce de vurgulanan “yoksunluk”tur. Yoksunluk sosyal etkileşim ağı içinde yer alan birinin kaybıyla diğeri için varolan bir durumdur. Birçok çalışmacı (Burnell ve Burnell 1989, Dershimer 1990, McNeil 1997, Marshall 1998), yoksunluğu, sevdiği/ önem verdiği birinin kaybını yaşayanın fizyolojik, psikolojik, davranışsal, sosyal kayıpları olarak ele almıştır. Sosyolojide yoksunluk keder, yas, ağıt gibi duygular; cenaze ve başsağlığı gibi törenlerle birlikte değerlendirilmektedir.

Ölümün sosyal bir olgu olması, onun açıklanmasında ya da yarattığı sonuçlarda, sosyal faktörlerle ilişkisinin var olduğu noktasında da tartışılmaktadır. Bu bağlamda, sosyal faktörler ölüme katkıda bulunmakta ya da ölüme ulaşmayı geciktirmektedir. Savaşlar, teknolojik gelişmeler, depremler gibi makro toplumsal faktörler ile ölene ilişkin mikro faktörler (yaş, cinsiyet, medeni durum gibi) ölüm tartışmalarında yer almaktadır. Tüm insanlar için kaçınılmaz bir son olan ölümün, insanın yaşına, cinsiyetine, mesleğine, yaşadığı yere, kişisel alışkanlıklarına ve diğer tanımlanabilen karakteristik özelliklerine göre farklı şekillerde ortaya çıktığı söylenebilir. Jones (2004) (akt. Akalın 2006: 28–29), belirli nedenlere bağlı olarak meydana gelen ölümlerin sıklığını ve nedenlerinin yaşa, cinsiyete, ırka, sosyo-ekonomik duruma ve diğer sosyo-demografik faktörlere ve hatta yaşanılan bölgelere bağlı değişiklik göstermesini ölümün sosyal boyutuyla ilişkilendirmiştir. Jones (2004)'a göre, uzun

ömürlülük ve yaşam beklentisi, egzersiz, diyet, kişilik ve kalıtım kadar, cinsiyet, evlilik statüsü ve etnisite gibi farklı sosyal değişkenlerle birlikte değişebilir. Örneğin, yaşanan bölgede veba salgınının veya diğer felaketlerin (deprem, yangın, sel gibi) yaşanması bireyleri sadece o bölgede yaşıyor olmalarından dolayı ölümle yüzyüze getirebilmektedir. Yine Aiken (1991: 9)'in belirttiği gibi, hızlı teknolojik gelişmeler insanlara önemli avantajlar sağlarken bir yandan da büyük insan kayıplarına yol açabilecek olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir.

Son olarak sosyolojideki ölüm odaklı tartışmalarda modern toplumda ölüm tanımlaması üzerinde durulduğunu belirtmek gerekmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı açıklamaları yer alacak olan modern yaşam-ölüm ilişkisinde, modern yaşam akışı içinde ölümden kaçınmanın en azından ölümü erteleme çabalarının söz konusu olduğu üzerinde durulmaktadır. Modern toplumlarda kısaltılmış ve özelleştirilmiş modern yas tutma ritüelleri ve özel keder biçimlerine ilişkin modern yaklaşımlar, yaşayanların ölüm karşısında eski görev ve rollerine kolayca başlamasını sağlayacak yönde yapısal sürekliliğe hizmet etmektedir (Parsons, Fox ve Lidz 1972; Charmaz 1980). Diğer taraftan modern yaşam-ölüm ilişkisi tartışmalarında, modern yaşamın ölümü sosyal yaşamın dışına ittiği yöndeki kabul dikkat çekicidir.

Tüm bu belirtilenlerin çerçevesinde, çalışmada, sosyolojik bakış açısında ölümün nasıl ele alındığı temel sorusundan hareket edilmiştir. Ölümü, biyolojik tanımın ötesinde sosyal olarak tanımlama çabası içinde bulunan sosyolojik yaklaşımların, hangi odaklar üzerinden ölüme ilişkin kuramlarını geliştirdikleri açıklanmak istenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada ölümün sosyal anlamı hem üç temel sosyolojik yaklaşımda (yapısal işlevselci, çatışmacı ve sembolik etkileşimci) hem de ölüme ilişkin çağdaş bir yaklaşım olarak kabul edilen "ölümün inkârı tezinde" ölüme ilişkin tartışma noktalarıyla sistematik olarak ele alınmıştır. Çalışmanın bu şekilde ele alınışının temel hedefi, uzun bir süredir batıda irdelenen ancak ülkemizde sosyoloji alanında daha az sıklıkla rastlanılan, ölümün sosyal tanımı ve tartışılma noktalarını içeren çalışmalar açısından literatüre katkı sağlamaktır. Bir diğer bağlantılı hedef de, ölüm olgusunun sosyal boyutuna, gerek kuramsal gerekse uygulamalı çalışmalara odak oluşturabilmeleri bağlamında dikkat çekebilmektir.

Ölüme İlişkin Sosyolojik Düşüncenin Gelişimi

Ölüm konusuna ilişkin ilk ele alışıların edebiyat ve din alanlarında olduğu söylenebilir. Jones (2004: 14)'un belirttiğine göre (akt. Akalın 2006: 44), din adamlarının ve dini kaynakların ölüme ve ölmeye olan yönelimlerini zaman içinde ve bağlı buldukları inanç sistemine göre üzerinde durdukları konular farklılık gösterse de eski çağlara kadar götürmek mümkündür. Diğer

taraftan ölüme ilişkin felsefi ve sanatsal etkinlikler de neredeyse insanın yeryüzündeki tarihi kadar eskidir.

Bilimsel bakış açısında psikoloji, sosyal antropoloji, sosyoloji gibi sosyal bilimler ölümü araştıran en eski disiplinler olarak kabul edilmektedir. Bu bilimler genel anlamda, ölümü bireysel ve kültürel düzlemlerde araştırmışlardır. Örneğin, psikoloji bilimi, ölümün bireysel ve ruhsal yönünü araştırmış, ölümden kaçınmanın ve ölümü bazı durumlarda aramanın güdüsel olduğunu kabul etmiş ve ölüm korkusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Sosyal antropoloji bilimi ise, şimdi ve geçmişte kültürlerin ölüm olgusunu nasıl anlamlandırdıklarını ve nasıl ilgilendiklerini araştırmış, kültürler arası karşılaştırmalarla ölüm olgusunu incelemiştir. Diğer taraftan ölüm hukuk ve politika alanlarında da dikkat çekmiştir.

Sosyolojide ise ölüm konusu gerek mikro yapıların ölümü anlamlandırma ve ele alış tarzları, gerekse makro yapılarda kurumların ölümle ilişki ağları noktasından çeşitli açılardan ele alınmıştır (Akalin 2006: 42). Vernon (1970)'un belirttiği gibi, ölümün sosyolojik çalışması, ölümün çeşitli görünüşlerinin ve yüzlerinin nasıl tanımlandığının ve insanların ölümle karşılaştıklarında başvurdukları eylem planlarının neler olduğunun incelenmesidir. Ölüm sosyolojisinin gelişiminde, ölümün açıklanmasında bilimler arası bir yaklaşımı benimseyen tanatolojinin (thanatology) etkisi göz ardı edilmemelidir.

Ölümün disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmesini konu alan ve ölmenin/ ölümün bilimi olarak adlandırılan tanatoloji Amerika'da 1950'lerde gelişmeye başlamış ve 1960'larda çalışmaları yaygınlaşmıştır. Bu bilimin gelişimine katkı sağlayan kuramcılarına P. Aries, H. Feifel, G. Gorer, R. Kalish, R. Kastenbaum, E. Kübler-Ross, E. Shneidman örnek verilebilir. Marshall (1998)'ın özetlemesine göre tanatoloji, bugün ölümün değişen nedenleri, ölmek üzere olan ve yoksun kalan için klinik yardım, ölüm ve ölmenin psikolojik ve sosyal etkisi, ötenazi ve klinik karar verme gibi etik konular ve felsefi ve edebi konularla disiplinlerarası bir yaklaşımla ilgilenmektedir.

Tanatolojinin Amerika'daki hızlı gelişiminin yanısıra, Avrupa'da da özellikle 1990'lı yıllarda ölüm araştırmalarındaki ve konuya ilişkin araştırma merkezlerindeki artışa paralel olarak ilgili akademik etkinliklerde de artış söz konusu olmuştur. Bu akademik etkinlikler arasında özellikle ölüm sosyolojisinin gelişimine katkı veren, ölümün ve yoksunluğun sosyolojisi üzerinde şekillenen çeşitli akademik toplantılar ve kurslar gerçekleştirilmiştir.

Bugün özellikle Batıda ilgilenilen bir alan olmasının ve disiplinlerarası bir yaklaşımla incelenmesinin yanı sıra, ölüm, sosyolojinin klasik döneminden itibaren konusu olmuştur.

Genel olarak bakıldığında, klasik dönem sosyologlarında toplumsal değişmelere bağlı olarak ölümün değişen anlamları ve sosyal yapı ile ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Klasik dönemde sosyolojik düşüncenin önemli bir temsilcisi olan E. Durkheim, nasıl yaşanması konusunda rehberlik sağlanması hususunda dinin yerine bilimin geçtiği çağda, bir boşluk oluştuğunu belirterek, karşılaştırıldığında yaşamın ve ölümün derin gizemleri hakkında açıklama yapma noktasında bilimin tatmin etmeyen bir doğasının olduğunu belirtmiştir. Yine klasik dönem sosyologlarından biri olan M. Weber, batı toplumundaki modern yaşamın tarihsel dönüşümünün ölümün anlamsızlığına doğru gittiğini belirterek, ölümün anlamsızlığının modern yapının deneyimleriyle şekillendiğini ifade etmiştir. Weber, bilimin ve teknolojinin önceden kestirilebilirlikleri ve kestirilemezlikleri aracılığıyla büyü bozulan bir dünyanın varlığından söz etmiştir. Weber büyü bozulan dünyayı, “ilke olarak işe esrarengiz, hesaplanamaz güçlerin karışmadığı, aksine ilke olarak insanın her şeyi hesaplayarak denetleyebileceği bir durum” olarak tanımlamaktadır. Böyle bir dünyada artık ruhları yardıma çağırmak ya da onlara egemen olmak gibi büyü araçlarına başvurmaya gerek yoktur. Zira teknik araç ve hesaplarla her iş çözümlenebilir. Ancak Weber’e göre bilim, yaşama anlam veren, ne yapmalıyız-nasıl yaşamalıyız gibi sorulara yanıt veremez, bilimin kendisi anlamsızlığın karakterini damgalamaktadır. Bununla beraber bilim, bu nihai problemlerin birbirleriyle ilişkili olan nedenlerini ve sonuçlarını incelememize yardım edebilir. G. Simmel’de sosyolojik gerçekte estetik ve felsefi bir problem olarak modern ölümün kültürel deneyimini incelemiştir. Simmel’e göre, yaşamın her anında insanlar ölmek zorunda olanlardır ve eğer bu durum insanlar için önceden belirlenmiş olmasaydı, herkes için her bir anın farklı olması kaçınılmaz olurdu. Simmel ölümün önemini vurgularken, ölümün yaşamın bütün içeriklerine biçim ve renk verdiğini belirtmiştir (Kemple 1997, Simmel 1950, Weber 2000, Seale 1998, Durkheim 1915) (akt. Akalın 2006: 49–50).

1950’lerin sonunda ölüm sosyolojisinin ihmal edilen bir alan olduğu belirtilerek o dönemlerde yapılan az sayıdaki çalışmalar, ölümü özellikle kültür odağında incelemedikleri için eleştirilmiştir. Ölüm sosyolojisi alanında G. Gorer’in “ Modern Britanya’da Ölüm, Keder ve Yas” (Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain) (1965) ilk ciddi çalışma olarak kabul edilebilir. Bu çalışmada Gorer ölüm konusunu sosyolojik olarak kültürel ve politik kurumlarla ilişkilendirerek ele almıştır. Gorer, ölümün yarattığı yoksunluk durumunun sosyolojik ve kültürel içerimlerini belirlemeye çalışmış ve yoksunluk durumunu anlatırken ölüme ilişkin adetlerin bölgesel farklılıklarını da ortaya koyma çabasında olmuştur. Yine sosyolojide önemli bir çalışma da Z. Bauman’ın “Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri”

(2000) adlı çalışmasıdır. Bauman, ölüm sosyolojisi alanının giderek olgunlaştığını, diğer bir ifadeyle kendine özgü literatürünün ve akademik etkinliklerinin yoğunlaştığı bir alan olduğunu belirtmiştir.

Tüm bu genel vurgular göstermiştir ki, ölüm olgusu sosyolojiden uzak düşünülemez bir özellik sergilemektedir. Diğer bir ifadeyle, ölümün ve ölmenin sosyolojisi, toplumsal yaşam içerisinde ölümün biçimlendirici yönünü sergilemesi açısından önemli bir alandır. Şüphesiz ölümün biçimlendirici yönünün nasıl olduğunu açıklayan, toplumsal yapının insan-yaşam-ölüm-toplum-kültür bağlamında anlamlandırılmasında araç olan ölüm sosyolojisinin kuramsal ve metoda ilişkin yaklaşımlarının neler olduğunu da bilinmesi önemlidir.

Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Açıklamalar

Yapısal-İşlevselci Yaklaşımda Ölümün Tartışılma Odakları

Yapısal-ışlevselci yaklaşım, ölümü toplumsal yapı ile ilişkilendirerek açıklama çabası içinde şekillenmektedir. Bu yaklaşımda, toplumsal yapı içinde ölümü incelemenin kurumsallaşmış yolları sosyal bütünleşme ya da sosyal yapının sürdürülmesine ilişkin işlevleri temelinde ele alınmıştır.

Ölümün sosyal bütünleşmeye katkıda bulunarak sosyal yapının sürekliliği bağlamındaki işlevi, Jones (2004) tarafından cenazelerin, yemek davetlerinin bireylerin bir araya gelmesinde fırsat yaratması noktasında örneklendirilmiştir. Yine bir halkbilimci olan Erginer (2004) çalışmalarında, Anadolu'daki "ölü yemeği" geleneğinin toplumsal bütünleşmeyi artırıcı rol üstlendiğini belirtmiştir. Yapısal işlevselci yaklaşımda ölüme ilişkin gelenekler sosyal yapının devamlılığını sağlayacak yönde işlevler üstlenmektedir.

Yapısal-ışlevselci bakış açısından bakıldığında, Kears (1989: 7-10)'e göre, ölüm en merkezi sosyal işlemleri ve kültürel değerleri meydana çıkarmaktadır. Cenaze törenleri, bireylerin daha geniş toplumla birleştiği sayılı durumlardan biridir. Ölüme ilişkin törensel ve dramatize olan bu durumlarda, ölüye ilişkin methiyelerde, insanların çoğunun merkezi inancı sözle ifade edilir ve yeniden tasdik edilir. Diğer taraftan, Kears, ölümün, nüfus büyümesini sınırlandırarak, gençlerin yukarı doğru hareketine izin vererek, sosyal dayanışma bağlarını güçlendirerek birçok açıdan sosyal yapının kuvvetlenmesine ve değişmesine katkıda bulunduğunu belirtmiştir (akt. Akalın 2006:65).

Yapısal-ışlevselci bakış açısından ölümü incelemek, ölüme yönelik çağdaş tutumların kültürel kurumlarına dikkati çekmeyi ve ölüme ilişkin toplumun üyeleri tarafından benimsenen ve sürdürülen tutumları anlamak için ritüelleri incelemeyi gerektirmektedir. Charmaz (1980)'a göre, ölümü bu şekilde

incelemek, ölümün ve sosyal yapının bağlı olduğu karşılıklı yollar hakkında öngörü sağlayabilir. Bu noktada bireyler için ölüme yönelik ritüeller, sosyal düzen ve var oluşlarına ilişkin problemleri bertaraf etme imkânını verebilir. Hertz (1960), ölüme yönelik ritüellerin bireylere, hem sosyal düzen hem de dünyada var olmaya ilişkin kişisel güvenlik aşamasındaki problemlerin belirlenmesi için imkân vereceğini belirtmiştir.

Ölümün önemli ritüellerinden biri olan “yas tutma”nın da yapısal işlevselci çerçevede çeşitli işlevleri vardır ve sosyal yapıyı anlamada ve çözümlemede bu tip ritüelleri incelemek önemlidir. Bu konuda yas tutma sürecinin sosyal bütünleşmeye katkıda bulunduğunu belirten Turner (1974) (akt. Akalın 2006: 66), yas tutmanın limitli süreci sırasında sosyal düzenin daha akıcı ve yaratıcı hal almasıyla, ilişkilerin daha eşitlikçi ve “varoluşçu” bir hal aldığına önemini vurgulamıştır. Seale (1998)’a göre, yapısal işlevselci yaklaşımdan bakıldığında, ölüm ve yaşamın paradoksal karışımı, bireylere yaşam ve ölüm arasındaki ayrımın sınıflandırılmış çerçevesine bakmalarına ve daha sonra değerlerini yeniden belirlemelerine olanak sağlamaktadır.

Yapının, işlevlerin, gelişmenin, değişimin karşılıklı ilişki ağlarının ve sonuçlarının analizi üzerinde şekillenen yapısal işlevselci yaklaşımda, Kears (1989)’ün belirttiği gibi, sosyal ve kültürel kurumlar, yaşamak için nedenler sunarak, ölüm açıklamaları getirerek ve ölümü kişisel olarak aşmak için nedenler sunarak, insanları ölümün anomik dehşetinden korumaktadır. Bu konuda Illich (2004: 107)’e göre (akt. Akalın 2006: 67), tüm toplumlarda baskın ölüm imgesi yaygın sağlık kavramını belirlemektedir. Belirsiz bir tarihte gerçekleşecek belli bir olayın toplumsal yönden koşullanmış beklentisi olarak böyle bir imge, kurumsal yapılar, köklü mitoslar ve hakim toplumsal karakter tarafından şekillendirilir. Bir toplumun ölüm imgesi, o toplumun insanların bağımsızlık, kişisel bağlılık, özgüven ve canlılık düzeyini gözler önüne sermektedir.

Yapısal işlevselci bakış açısında ölüm modern toplumda kurumlar arası ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır. Parsons, Fox ve Lidz (1972)’e göre, modern toplumda teknolojik ilerlemeler ve bilimin yükselişi ölümü daha az önemli hale getirmiştir ve böyle bir duruma ulaşmada kurumlar rol oynamaktadır. Parsons, Fox ve Lidz (1972) modern dönemde bilimi destekleyen değerlerin dinsel kurumları destekleyenlere göre öncelikli bir hal aldıklarını iddia etmektedirler. Charmaz (1980: 32)’a göre de ölüm ve bilim arasındaki ilişki ölüm beklentileri alanında merkezileşmiştir. İnsanlar ölümün uygun biçimini düşünürlerken kurumsallaşmış beklentilere sahiptirler ve böyle olan ölüm doğaldır, yaşlılık sürecini kapsayan doğru bir zamanlaması vardır. Bu anlamda yapısal işlevselci yaklaşıma göre, yaşlılıktaki ölüm zamanlaması ya da ölümün sadece yaşlıları ilgilendirdiği kabulü, toplumun kaynaklarını en iyi biçimde örgütlemesinde fayda sağlamaktadır.

Yapısal-işlevselci yaklaşımı yansıtan görüşleriyle Bowker (1991) da ölümü inkâr etmeyerek, yaşamın diğer bir yaşamın var olabilmesi için yol vermesi gerektiğini önermekte ve ölümün türlerin gelişimi için faydalı olduğu biçimindeki biyolojik yaklaşımı desteklemektedir. Bowker'a göre böyle bir sonucu hem bilimsel hem de dinsel düşünce destekleyebilir. Bu düşünceyi destekleyecek şekilde Lifton (1973)'da ölümü aşma ihtiyacının bir kaçış veya inkâr olmadığını, ama yaşamın ölüm üzerindeki değerini tasdik eden, insanları tarih üzerindeki tüm insanlara bağlayan bir sembolik bağ veren bir şey olarak düşünülmesine imkan vererek Bowker'la benzer bir noktaya değinmektedir. Akalın (2006: 68)'ın aktarımıyla, bazı yapısal işlevciler, Bowker ve Lifton'ın görüşlerine paralel olarak, ölüme ilişkin sosyal söylev içerisinde özellikle medikalleşen ölüme vurguda bulunarak, hem rasyonelliğin hem de mistik yönelimlerin bir arada bulunabileceğine hatta bulunması gerektiğine ilişkin düşüncelerini belirtmişlerdir (Parsons, Fox, Lidz 1972). Parsons, Fox ve Lidz (1972: 14), ölümün toplum yaşamı için gerekliliğini ve işlevini, insanlığın geleceği için diğerlerine bir hediye olarak düşünülmesi yönünde belirtmişlerdir.

Yapısal-işlevselci yaklaşımda toplumsal sistemin ve yapısal düzenin devamlılığı için ölümün toplumsal işlevlerinin önemi çeşitli sosyal faktörlerle ilişkilendirilerek araştırılmıştır. Bu araştırmalar (Kobrin ve Hendershot 1977, Gove 1973, Aiken 1991), cinsiyet, evlilik ve yaşam düzenlemeleri ile ölüm oranları arasında anlamlı ilişkiler olduğunu sergilemiştir. Araştırmaların sonuçlarına göre, ailede lider konumunda olan evli erkekler diğer evli erkeklerle göre daha uzun yaşamaktadırlar ve yalnız yaşayan erkeklerin yaşamları daha kısa sürmektedir. Diğer taraftan erkeklerin aksine yalnız yaşayan kadınların daha uzun ömürlü olduğu ve ailesiyle yaşayan ancak lider konumda olmayan kadınların ömürlerinin daha kısa olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmalarda evlilikle oluşan sosyal bağın ve edinilen sosyal statünün yaşamı nicel olarak desteklediği belirtilmiştir.

Yapısal-işlevselci yaklaşım çerçevesinde yapılan bazı araştırmalarda ölüm ritüellerine ilişkin kültürler arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Örneğin, Vernon (1970) çalışmasında ölüme ilişkin ritüellerin farklı gruplara göre değiştiğini ve ölüm sosyolojisi çalışan sosyoloğun buna dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Vernon'a göre bu yaklaşımdaki bir sosyolog, yapısal işlevselci bir bakış açısında toplumların ölüme ilişkin inanç ve normlarını karşılaştırmalı, böylece kültürün gizli boyutlarını daha görünür hale getirmelidir. Yapısal işlevselci yaklaşımda ölümün sosyal boyutuna ilişkin diğer bir karşılaştırmalı çalışma da Stroebe ve Stroebe (1987)'nin ölüm acısının ya da kederin evrensel olup-olmadığına yönelik kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmasıdır. Kederin evrenselliği sorunsalına cevap arayan Stroebe ve Stroebe, buna sade bir şekilde evet ya da hayır demenin pek mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre, bir yandan bireyin kaybindan dolayı yaşanan hüzün

ve umutsuzluk duyguları deneyimlenirken kederin evrensel olduğu söylenebilir, diğer yandan da kederin farklı kültürlerdeki görünümünde son derece çeşitlilik olduğu ve bu anlamda kederin göreliliğinin ortaya çıktığı kabul edilebilir. Onların araştırma bulgularına göre, ağlamak hemen her toplumda mevcuttur, ancak onun zamanlaması ve ağlamanın onaylandığı yerler görelidir. Mc Neil (1997)'in belirttiği gibi, bazı toplumlarda umutsuzluk, depresyon ve kederin pek çok semptomu uzun bir süre devam ederken, bazı toplumlarda bu durum daha kısa sürmekte, hatta kederin herhangi bir işareti bir gün sonra sona erebilmektedir. Bu durumun açıklayıcı temeline, kederin kültürel faktörler tarafından değiştirildiği kabulü konulmuştur.

Tüm bu belirtilenlerin ışığında, yapısal işlevselci yaklaşımda ölümün sosyal yapı ile ilişkisinde hakim olan temel vurgu, onun sistemin devamlılığındaki işlevselliği yönündedir. Diğer taraftan yapısal işlevselci yaklaşım, ölümün sosyal yaşamın dengesini bozabilme rolü üzerinde de durmuştur. Yapısal işlevselci yaklaşımda, ölüm olgusunun sosyal yapıda ne tür yıkıcı etkisi olduğuna ilişkin en sade cevabı Tufan (2002)'in ifadesiyle vermek mümkündür. Tufan (2002: 217)'a göre (akt. Akalın 2006: 71), ölüm insanı bütün sosyal rollerinden arındırdığı ve ne zaman ortaya çıkacağı net olmadığı için düzensiz bir durum yaratmakta ve böylece toplumun işleyişinde aksaklığa yol açmaktadır. Willmott (2000:650), ölümün yıkıcı işlevini destekleyecek şekilde ölüm ile toplumda yerleşik olan temel kabullerin tehdit edildiğini ve bunun ötesinde bireyi kişisel anlamsızlığın dehşet veren gerçekliğine açtığını ifade etmiştir. Ona göre, ölüm, günlük pratiklerin rutin şekilde uygulanması yönündeki anlamları sarsabilir. Bu konuda Illich (1975: 30 akt. Kearl 1989: 34), ölümün bütünün sonu olarak görüldüğünü ve varolan düzende bir kesinti yarattığını ifade etmiştir. Ölümün yıkıcı işlevi üzerinde duran bir diğer araştırmacı da Lifton (1968)'dir. Lifton (1968), Hiroşima'daki atom bombası patlamasını yaşayanlar üzerinde yaptığı çalışmasında, bu olayı yaşayanların "normal" keder tepkisi göstermenin ötesinde dünyaları tamamen çökmüşçesine uyuşuk, yaşamla bağlantıları kopuk tepkiler gösterdiklerini belirtmiştir. Lifton'a göre, bu olaydaki ölümler, kurumsal beklentilerin ve düzenin yıkımı şeklinde sosyal yapı ile ilişkilidir. Turner (1974)'ın da belirttiği gibi, ölümle yaşanan kayıp sadece bireysel bedenın kaybı değildir, onun önemi sosyal beden için bir bozulma göstermesinde yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, ölüm, gruptaki bir bireyin kaybı olarak değil, grubun veya topluluğun kendisinin bir parçasının kaybı olarak da işlev görmektedir. Blauner (1996), ölümün bu şekildeki yıkıcı etkisinin derecesinin sosyal yapının biçimine ve ölen kişinin sosyal yapıya katılımının önemine göre değiştiğini belirtmiştir. Blauner, ölümün süre giden sosyal yaşam için yıkıcı olan sonucunu, ölüm ile ortaya çıkan "sosyal boşluk" olarak tanımlamakta ve ölümün sosyal yapıda boşluk yarattığını ifade etmektedir. Ona göre, ölümün yarattığı sosyal boşluğun derecesi ölen kişi/lerin sosyal yapıdaki sosyal ve sembolik önemine dayalı olarak değişmektedir.

Özellikle ölenin yaşı ve sosyal katılımı ölümün etkisinin temel belirleyicilerindedir. Ölümün yarattığı sosyal boşluğa ilişkin olarak Bauman (2000), insanların ölümleriyle geride kalanların zihinlerinde ve yüreklerinde geçici yaralar açtıklarını, ayrılışlarından geriye kalan boşluğun hemen doldurulmasının beklenildiğini ifade etmiştir. Sosyal sistemin birer katılımcısı olarak bireylerin ölümünün, bu katılımın sona ermesine bağlı olarak sistemlerde bozucu bir etkiye yol açtığını ve kişinin ölümü aracılığıyla sistemlerin bozulmasının derecesinin sistemin doğasına ve ölen kişinin sistemde oynadığı şahsi role bağlı olarak değiştiğini belirten Charmaz (1980) ve Loether (1967), ölümün belirtilen yıkıcı etkisinin önüne geçebilmek ya da potansiyel yıkımı azaltmak için sosyal bütünleşmeyi destekleyen adetleri, normları ve kanunları içeren standart uygulamaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Yapısal-işlevselci yaklaşımda, Charmaz (1980)'ın belirttiği gibi, birey ve toplum hassas bir biçimde dengeli olan bir ilişki ağı içinde yer almaktadır. Ölüm bu hassas dengeyi değiştirebileceği için, sosyal yapıda hem toplum hem de birey açısından uyum sağlayıcı sosyal mekanizmalar gelişmektedir. Diğer taraftan yapısal işlevselci yaklaşım birey ve toplum arasında süre giden bu kırılgan dengeye bireyin nasıl adapte olduğuna ilişkin sorular da yönelmektedir (akt. Akalın 2006:74-75). Bu sorular çerçevesinde Blauner, Vernon gibi ölümü yapısal işlevselci yaklaşım çerçevesinde ele alan kuramcılar bireyin sosyal yaşamı içindeki sosyal etkisiyle ya da sosyal katılımının derecesiyle ilgilenmişlerdir. Bu kuramcılar, diğerleriyle sosyal bağı zayıflamış olanların toplumsal yaşama daha çok katılanlara, diğerleriyle daha sıkı bağlar kuranlara göre daha yoğun olarak ölümü kabullendiklerini ya da kendi ölümlerinin gerçekleşeceğine ilişkin dikkatlerinin daha ön planda olduğunu belirtmektedirler. Örneğin Vernon (1970) emeklilik döneminde, yaşlıların kaçınılmaz ölümlerine ilişkin konsantrelerinin ya da bu gerçekliğe ilişkin derin düşüncelerinin yoğunlaştığını ifade etmektedir.

Yapısal-işlevselci yaklaşımın ölüme ilişkin tartışma noktalarına genel olarak bakıldığında, sosyal yapı içinde sistemin devamlılığı açısından ölümün işlevleri özellikle kurumsal ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Bu ilişkilerde bireyin sosyal bağı ya da sosyal katılımına yönelik olarak ölümün yarattığı sosyal boşluk kavramı önemli gözükmektedir. Ölüm aslında bağlantının kesilmesi sürecinde işlevsel olmaktadır ve bu işlevi yukarıda belirtildiği gibi yapıcı olduğu kadar yıkıcı etkiler de doğurabilmektedir. Yapısal işlevselciler ölümü bu yönleriyle tartışırken, bireye ilişkin öznel duygu, amaç ve tepkileri çok fazla göz önünde bulundurmadıkları için eleştirilmişlerdir. Bu anlamdaki boşluk sembolik etkileşimciler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan yapısal işlevselci yaklaşımda hakim olan sosyal uyum ve her şeyin düzgünce işleyen bir sosyal organizmanın iyiliği için olduğu düşüncesi çatışmacılar tarafından da eleştirilmektedir. Çatışmacılar, yapısal işlevselcileri

güç ve kontrol ilişkisi üzerinde durmadıkları ya da göz ardı ettikleri yönünde eleştirerek ölüm ile güç ilişkisine önem vermişlerdir.

Çatışmacı Yaklaşımda Ölümün Tartışılma Odakları

Yapısal işlevselci yaklaşımın aksine çatışmacı yaklaşımda sosyal problemler güç ilişkileri çerçevesinde ele alınmaktadır. Çatışmacı yaklaşıma göre toplum, birbiriyle uyumlu bir bütünlük sergilememektedir. Aksine toplum birbiriyle çatışan çıkarlara sahip grupların kendi refahlarını sağlamak için yaptıkları güç çatışması içindedir. Toplumdaki kaynaklar sınırlıdır ve bu sınırlı kaynaklar çatışmanın temel faktörleridir.

Belirtilen temel kabuller içinde çatışmacı yaklaşımda ölüme ilişkin tartışma alanı eşitsizlik üzerinedir. Charmaz (1980: 37)'in belirttiği gibi, ölüme ilişkin eşitsizlik durumu, medikal bakımın uygunluğunda, niteliğinde ve farklı ölüm oranlarında görülmektedir. Örneğin, Amerikan toplumunda beyaz ölümlerinin azınlık ölümlerine göre daha düşük olma nedenlerine ilişkin yapılacak bir çalışmada, çatışmacı yaklaşımda varolan bu eşitsizliği sınıf sistemine bağlı olarak izah etmeye çalışılır.

Çatışmacı yaklaşımda ölümün eşitsizlikle açıklanması özellikle medikal uygulamalara bağlı olarak ele alınmaktadır. Buna göre bireylerin aldığı sağlık hizmetlerine yönelik tüm erişimlerindeki farklılıklar sosyal sınıflarına bağlı olarak açıklanmaktadır. Zira bireyin bulunduğu sosyal sınıf onun yaşam süresini ve kalitesini etkilemektedir. Bu bağlamda Aiken (1991) çalışmasında, etnisiteye ve sosyo-ekonomik statüye vurguda bulunarak Amerika'da yaşayan beyazlar ve azınlıklar arasındaki yaşam sürelerine ilişkin farklılıkların sosyal çevrelerine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Aiken bu durumun hem aynı toplumdaki hem de toplumlar arasındaki görünümünü tartışmıştır. Ona göre toplumlar arasındaki farklılıklar o toplumların gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir. Aiken'in kabulü, ölüm oranlarının Afrika ve Güney Asya'daki az gelişmiş toplumlarda yüksek, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gelişmiş toplumlarda daha düşük olduğu yönündedir. Ayrıca ölüm oranları Amerika'da da eyaletlere göre farklılık göstermektedir. Medikal bakım olanaklarının da çeşitli toplumsal gruplar arasında farklılaştığını belirten Aiken, alt sınıfa mensup olanların orta sınıfa mensup olanlara göre daha ciddi hastalıklarla karşı karşıya kaldıklarında sağlık hizmetlerinden eşit oranda faydalanamadıklarını ve tıbbi personel tarafından farklı biçimde tedavi edildiklerini belirtmiştir (Aiken 1991: 20-24). Illich (2004: 12) de sosyal sınıfa bağlı olarak ölümün herkes için geçerliliğinin burjuva ailesinin yükselmesiyle birlikte sarsıldığını belirtmiştir. Bu görüşü destekleyecek şekilde Bauman (2000), ekonomik dağılımda parasal kaynağa daha fazla sahip olan sınıfın toplumsal yapıdaki diğer sınıflara göre medikal hizmetlere daha kolay ulaştıklarını ve medikal alandaki personellerden daha

fazla yardım aldıklarını vurgulamıştır. Bauman'ın bu vurgusunda, medikal eşitsizliklerle ölüm sosyal sınıf temelinde ele alınmıştır. Buna göre, Bauman özel tıp hizmeti yaygın olan Amerika'da hemen hemen tek seçim ölçütünün hastaların ekonomik durumu ve onların kaynaklarının kusursuz tıbbi bakım almak için ne kadar kullandıklarına bağlı olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Bauman (2000: 77), cenaze ayinleri ve anma ritüelleri gibi ölüme ilişkin törenlerin de mensup olunan sosyal sınıfa göre farklılık gösterdiğini belirtmiştir.

Çatışmacı yaklaşımda ölüme ilişkin istatistikler bölgesel ve cinsiyete dayalı eşitsizliklerle de ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, dünya üzerinde farklı boyutlarıyla karşılaşılan küresel eşitsizlik yaşam süresi beklentisi oranlarına da yansımaktadır. Yaşam süresi beklentisi gelişmiş toplumlarda daha uzun iken dolayısıyla 65 yaş ve daha üstündeki insanların oranı diğer toplumlara göre daha fazla iken, az gelişmiş toplumlarda bu durum tam tersi olarak görünmektedir. Bu noktada çatışmacı yaklaşıma göre, toplumların sosyo-ekonomik anlamda gelişmişlik düzeyi, yaşam süresi üzerinde olumlu ya da olumsuz yönde etkilidir. Yine sosyo-demografik verilerden biri olan ırk faktörü de cinsiyete bağlı olarak yaşam süresi beklentisi üzerinde etkili gözükmektedir. Bu etki yaşam koşulları, sağlık fırsatları ve temel yaşamsal alışkanlıklardaki farklılıklar bağlamında kendini göstermektedir (Jones 2004, Onur 2005). Çatışmacı yaklaşımda yaşam süresi beklentisi gibi çocuk ölüm istatistikleri de yine bölgesel eşitsizliklere bağlı olarak açıklanmaktadır. Sosyal sınıf farklılıkları çocuk ölüm oranlarını belirleyen faktörlerden biridir. Kearl (1989:468) üst sosyo-ekonomik sınıfa mensup birinin çocukluğunda ölümden daha fazla korunduğunu, yaşam bitiş zamanını daha çok erteleyebildiğini ve dolayısıyla ölümü kendinden daha fazla uzaklaştırabildiğini ifade etmiştir.

Çatışmacı yaklaşımda, sosyal yapı ve bireylerin sosyo-kültürel çevresiyle şekillenen düşünceleri arasında önemli bir ilişki ağı olduğu da kabul edilmektedir. Bu kabule göre, bireyin ölüm hakkındaki düşünceleri sosyal yapıya bağlı olarak sergilenmektedir.

Çatışmacı yaklaşıma göre ölüme ilişkin doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ifade edilen düşünceler ve duygular, toplumsal yaşamda edinilen deneyimler ve toplumsal yaşamda hakim olan ideoloji ve kurumlara yönelik duruşlar tarafından şekillenmektedir. Çatışmacı yaklaşıma göre ölüm ve ideoloji ilişkisinde, ölüm ideolojik görüşlerimizi temsil etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Charmaz (1980: 38)'a göre, çatışmacı yaklaşımda, ideolojiler hem geçmiş hem de gelecek eylemleri onaylar ve yaratılmasını da destekler. Ölüm sadece bireye ait biricik bir deneyim değildir, ölüm hakkında bilinen birçok şey ideolojik görüşleri temsil etmektedir. Diğer taraftan çatışmacı yaklaşıma göre, ölüm yaşamdan ayrılamaz ve yaşamın tamamen ne hakkında olduğu ideolojik inançlar tarafından donatılmıştır. Bu çerçevede ölüme, ölmeye ve birini kaybetmeye ilişkin düşüncelerimiz yaşamak ve yaşam hakkındaki ideolojik

düşüncelerimizle sıkı bir ilişki içindedir. Çatışmacılara göre, ölüm ve ölmek hakkındaki birçok kabulümüz ideolojik duruşlarımızı yansıtmaktadır. Bu anlamda ölüm ve ölmek üzerine olan ideolojiler pratik gerçekliğe uygulandığında bazı güç ilişkilerini de sergilemektedir. Çatışmacı yaklaşımda ölümün güç ilişkisini yansıtan somut örneklerine sosyal yapıda rastlamak mümkündür. Örneğin, devletin savaşa gönderdiği gençlerin, fabrikada günlük çalışmalarında kimyasal risklerle karşı karşıya kalanların, kötü beslenen fakir yaşlıların ölümle karşı karşıya kalmalarında güç ilgileri etkilidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde çatışmacı yaklaşımda ölüm, sosyo-ekonomik kriterler, kaynakların kullanımı, sosyal eşitsizlik ve güç ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Diğer taraftan çatışmacı yaklaşımda bireyin düşünce ve eyleminin ardında ideoloji olduğu vurgusu, ölüme ilişkin açıklamalara da yansıtılmıştır. Sosyal yapıda ölüme ilişkin eşitsizliğin temelinde ideolojiler konulmuştur. Yapısal işlevselcilerin ve çatışmacıların daha makro düzeyde baktıkları sosyal faktörlerle ölüm ilişkisi, sembolik etkileşimci yaklaşımda mikro bağlamda bireye ve bireyler arası ilişkilere indirgenmiştir.

Sembolik Etkileşimci Yaklaşımda Ölümün Tartışılma Odakları

Sembolik etkileşimci yaklaşımda en genel biçimde, ölümün etkileşim sürecinde sembollerle belirlenen anlamı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşıma göre ölüm ve ölüme ilgili düşünceler, davranışlar ve aktiviteler sosyal olarak yapılanmaktadır. Ölüm Charmaz (1980)'in belirttiği gibi ona yüklenen tanımlar ve önermeler bağlamında anlaşılabilir.

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre, birey için ölümün anlamı hem kişisel hem de sosyo-kültürel birçok belirleyiciye bağlıdır. Ölümün anlamı duygulara, deneyimlere, olgunun kültürce nasıl yorumlandığına bağlıdır.

Sembolik etkileşimci yaklaşımın en temel kabulü, ölüme ilişkin anlamların bireyin deneyimi çerçevesinde gelişen anlama ve yoruma bağlı olduğudur. Charmaz (1980)'a göre, ölüme ilişkin anlamlar bireyin deneyimlerinden ortaya çıkmakta ve deneyimler etkileşim içinde kazanılmaktadır. Etkileşimin de kendisi zaten sembolik bir süreçtir. Etkileşimin gerçekleşebilmesi için anlamların geliştiği bir semboller yığını içinde olmak gerekmektedir. Gündelik yaşamda kullanılan sembollerin temel dayanağı dil ve kültürel anlamlardır. Etkileşim sürecinde edinilen deneyimler ve kullanılan semboller gruplar arasında farklılık gösterebilmekte ve dolayısıyla anlamlar kültürden kültüre görelilik içermektedir. Bu bağlamda, ölüme ilişkin sosyal anlamlar dünyası, etkileşimcilerin yorumları, seçimleri ve eylemleri tarafından yaratılmaktadır.

Sembolik etkileşimcilere göre, ölümün ve ölmenin paylaşılan anlamlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Örneğin, Charmaz (1980)'a göre, ölü yakmanın anlamı eylemde değil neyi sembolize ettiğinde yatmaktadır. Bu olayın anlamı insanların yaşamları karşısında ona verdikleri değer ve tanımda yer almaktadır. Zira yeşil alanların mezarlıklar olarak kullanılmaması görüşünde olan bir kişi ölünün yakılmasını olumlu karşılayabilir. Tam bedensel forma sahip olmanın önemli olduğunu kabul eden ya da ölüm sonrası yaşama inanan biri için ise böyle bir aktivite olumsuz bir anlam içerebilir. Dolayısıyla hangi durumda olursa olsun, anlam ölü yakma eyleminde değil, insanların eylemleri düşündükleri değerlerde ve eylemin ne olduğuna ilişkin anlamlandırmalarında yatmaktadır.

Sembolik etkileşimci duruşun, aslında ölüm çalışmalarında önemli olarak görülen dikkate değer bazı güçlü noktalara sahip olduğu söylenebilir. Sembolik etkileşimci yaklaşımda ölüme ilişkin verilen anlamlar, etkileşen bireylerin konuya ilişkin düşünce ve davranışlarını açıklamak açısından oldukça kullanışlı olarak görülmektedir. Sosyologun, kültürlerin ölümle ilişkili olarak hangi anlamları içerdiğini, etkileşim ağı içindeki bireylerin ölüme atfettikleri anlamları çözümleyerek yakalaması mümkün gözükmektedir.

Sembolik etkileşimci yaklaşımın çatısı altında değerlendirilebilecek, dramaturjik yaklaşım içinde de ölüm ve ölmeye ilişkin konular ele alınmıştır. Etkileşime önem vererek anlamları yakalamaya çalışan bu yaklaşımda etkileşimsel karşılaşmaları analiz etmek için drama kullanılmaktadır. Onur (1995: 385-386)'un belirttiğine göre, bireylerin ölüm yönelimlerine ilişkin sözlü anlatımları kadar pratik kararları da bilgi verici konumdadır. Zira bireyin yaşamını uzatması için sigarayı bırakması, yeme-içme alışkanlıklarını değiştirmesi ya da ciddi biçimde hasta olan arkadaşlarını ziyaret etmeden kaçınması bireylerin davranış pratiklerinde ölüm ve ölmeye ilişkin anlamlandırmaları hususunda ipuçları verebilir. Bu bağlamda, dramaturjik yaklaşımda anlamlı eylemin açıklanması amaçlanmaktadır. Dramaturjik analiz yapan biri Charmaz (1980)'a göre, ölümün anlamını, bireylerin görünenleriyle diğer bir ifadeyle, ölüm hakkında ne söylediklerinden çok ne yaptıklarıyla anlamaya çalışmaktadır.

Diğer taraftan ölümle ilgili çalışmalarında birçok sosyolog (Bogdan ve Taylor 1975, Psathas 1973, Filmer ve diğerleri 1973) fenomenolojik metodu da kullanmaktadır. Genel olarak ölmenin fenomenolojik çalışılması, günlük yaşamda onu deneyimleyen için ölmenin ne olduğunun keşfedilmesini, onun ne anlama geldiğinin yorumlanmasını içermektedir. Diğer bir ifadeyle ölümün fenomenolojik araştırması, sembolik etkileşime benzer şekilde günlük yaşamda bireyler arası etkileşimle varolan sosyal dünyanın, paylaşılan düşüncelerin, görüşlerin, duyguların nasıl yapılandırıldığını ortaya çıkarmaktır.

Ölümün sosyolojik yaklaşımlarda hangi noktalarda tartışıldığının yanı sıra, özellikle modernite ile birlikte ölümün anlamlandırılması üzerinde bazı yeni düşünceler de geliştirilmiştir. Bu düşünceler arasında ölümün sosyal anlamlandırılması bağlamında en dikkat çekici olanı “Ölümün İnkârı Tezi”dir.

Ölüme İlişkin Çağdaş Yaklaşımlardan Biri Olan Ölümün İnkârı Tezi

Ölüm, çoğu zaman toplumlarda cinsellik, siyasi görüşler gibi tabu olarak görülmüş ve üzerinde tartışmak ve araştırmalar yapmak arka planlara itilmiştir. Bu durumu Amerika üzerinden örneklendiren Onur (1995: 367), modern Amerikan toplumunda ölümün yadsınan, arka plana atılan bir kültür olarak tanımlandığını ifade etmiştir.

Ölümün inkârı tezi psikanalitik teorilerin etkisi altında şekillenmiştir. Bu teorilerin ışığında *ölümün inkârı tezi* yaklaşımında, modern çağın insanının ölümü unutmak ve hafızasından silebilmek için onu bilinçaltına ittiği kabul edilmektedir. Tufan (2002)’in belirttiği gibi, artık modern çağın insanının ölümsüz canlı olmanın yollarını aradığı kabul edilmektedir. Bu noktada modern insan, ebedi gençliği arayan, ölümsüzlüğü bulmaya çalışan ve içindeki ölüm korkusu nedeniyle de belirli önlemleri alma zorunluluğunu hissedendir. Böyle bir durum ölümün bilinçaltına atılarak tabulaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Ölümün inkârı tezi, bireyin ölümü bilinçaltında tabulaştırması noktasında psikanalitik teorilerden destek alırken, diğer yandan da bireyin kendi ölümünü inkâr etmesi noktasında varoluşçu felsefeden etkilenmiştir. Yaklaşımın bu felsefeden etkilendiği temel nokta, ölümün aslında varlığı hatırlatmasına ve herkesçe de kesin olmasına rağmen henüz onunla karşılaşmayı reddeden ya da ötelemeye çalışan bir modern insan tipini ifade etmesinde yer almaktadır. Aiken (1991)’in belirttiği gibi, insan varlığı dolayısıyla yaşam ölümün kaçınılmazlığını gerçek kılmakta, fakat insan sıklıkla bunu kendisine uyarlamaktan kaçınmaktadır. Ölüm artık modern çağda, geçmiş zamanlarda olduğundan daha az görünür bir hale getirilmeye çalışılmakta ve bu gerçeklikle yakın zamanda karşılaşmadan kaçınılma çabası sergilenmektedir. Varoluşçu yaklaşımın önemli temsilcisi olan Heidegger’a göre de (akt. Charmaz 1980), günlük yaşamda sıklıkla ölümden kaçınıldığı, hatta ölmekte olan kişilere bile yakınları tarafından şefkat tanımlaması içinde ölümden kurtulabileceği telkin edilmektedir. Aslında bu telkin, ölen kişinin en bağlantısız varlık imkanı olan ölümü tamamen perdeleyip, kişiyi yaşama yeniden geri taşımaya yöneliktir.

Ölümün yadsındığını ve hatta örtbas edilip, inkâr edildiğini vurgulayan yönelimleri *ölümün inkârı tezi* yaklaşımı içinde biraraya getiren C. Seal (1998)’dir. Seal, ölümün çeşitli açılardan sosyal yaşamın dışına çıkarılarak

inkâr edildiğini vurgulayan çalışmaları benzer ve farklı yönleriyle bir araya getirmiştir (Akalin 2006:108).

Ölümün inkârı tezinde temel kabul, Tufan (2002) (akt. Akalin 2006: 108)'ın ifadesiyle, “ölümün 20.yy’ın en önemli tabusu olduğu, insanın ömrü uzadıkça ölümü düşünmemeyi, hatta onu yok saymayı tercih etmeye başladığı ve ölüm hakkında yüzeysel düşünceleri olan günümüz insanının ölümü reddetmeye çalışacak kadar büyük bir cesarete sahip olduğu” şeklindedir.

Ölümün inkârı tezine göre, ölümün inkâr edilmesinin kökenleri 18.yy’a kadar dayanmaktadır. Zira ölüme ait modern bakış açısının doğuşu bu yüzyılın başlarına dayanmaktadır. 18.yy’dan itibaren yavaş yavaş hastalıklarla daha uzun süreli başa çıkılmakta, ancak buna rağmen insanlar hastalıklardan daha fazla korkmaya başlamaktadır. Hastalıklara karşı olan bu korku, ölüm kavramının insanlardan uzaklaşmasını sağlamaktadır. Özel hayat ve bireysellik kavramlarının doğuşu ve aile kurumundaki işlevlerin farklılaşması ile birlikte yas tutmaktan, hatta ölümü herkes içinde konuşmaktan kaçınılmaya başlanılmıştır (Jones 2004: 23). Seal (1998)’e göre, modern toplumun ölümü inkâr etmesi medyada sıklıkla yansıtılmaktadır. Daha farklı bir ifadeyle, ölümün modern toplumdaki inkârında medya bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu konuda araştırmalar yapan antropolog Gorer (1965), kitle iletişim araçlarının ölümün doğal formları yerine artık ölümün şiddet içeren biçimlerine odaklanıldığını belirtmiştir.

Ölümün toplumsal yaşamın tüm alanlarından bir dereceye kadar izole edildiği görüşü, modernizasyona eşlik eden geleneksel cemaat yaşamının kaybolmasına ilişkin daha genelleşmiş düşüncelerle ilişkilendirilerek akademik literatürde (Gorer 1965, Seale 1998, Walter 1998, Sidel 1996) de desteklenmektedir (Akalin 2006:109). Gorer (1965) çalışmalarında modern koşullarda yas tutma ritüellerinin zayıflamasından bahsetmiş ve İngiltere’de insanların ölüme bakış açılarını inceleyerek, onların yası yaşama biçimlerinin nasıl değiştiğini farklı sosyal sınıflar karşılaştırmasıyla ortaya koymaya çalışmıştır. *Ölümün inkârı tezini* destekleyen diğer bir görüş de Aries (1991)’e aittir. Göka (1998: 52)’nin aktarımıyla, Aries’e göre, Batılının tarih boyunca ölüme karşı tavrı, hem ölüm anlayışında hem de ölüme ilişkin ritüellerde, örneğin mezar yapımında, gömülme ve yas törenlerinde değişime uğrayarak kendini göstermiştir. Aries, Bauman (2000:127)’in aktarımıyla, ölümün geçmişte vahşi olarak algılanmazken bugün artık yabancılaşmış olduğunu kabul etmektedir. Zira ölüme karşı son tavır, onun yaşamın tüm alanlarının dışına atılması ve bir tabu halini alması yönündedir.

Ölümün inkârı tezi yaklaşımına göre, kendi ölümünden kaçış ve başkasının ölümüne odaklanma, 19. ve 20. yy’da mezarlık tapınısını, ölümün romantik ve retorik tarzda ele alınışını beraberinde getirmekte, bu durum da

günümüzde ölümden olabildiğince uzaklaşmayı ve hatta ölümün yasak haline dönüşümünü sağlamaktadır. Bu yüzden günlük yaşamdaki birçok düzenlemenin ölümü saklamak ve alıkoymak amaçlı olduğu kabul edilmektedir (Sidel 1996, Yüksel 1999, Göka 1998, Gürbilek 1997).

Ölümün inkârı tezi yaklaşımında Illich (1974)'in ölümün sosyal yaşamın dışına itilmesinde toplumsal yapıdaki tüm kurumların rolü olduğunu belirten görüşü de önemlidir. Örneğin medikal gelişmeler, ölümü yaşamın diğer kesimlerinden ayıran yabancı bir deneyim haline getirmişlerdir. Giddens (1991) Illich gibi ölümün kurumsallaştığını belirtir ve modernitenin ayırt edici özelliğini, insanların ölümlerle doğrudan ilişki kurmasını engellemesi olarak görmektedir. Giddens'a göre, ölüm bireyselleşme süreciyle de iç içedir. Ölüm kolektif olmaktan çok bireysel olarak algılanmaktadır. Ölüm özelleşmiş bir hal almıştır. Ölüm bu bağlamda kurumsal olarak idare edilmekte, organize edilmekte ve mekânsal olarak alıkonulmaktadır. Bu noktada Giddens ölümü, halk tarafından yok edilen ve özel olarak mevcut oluşu ile tanımlanan bir durum olarak görmektedir. Baudrillard (2002)'da Giddens gibi ölümü sosyal pencereden bakarak açıklamaya çalışmış ve *ölümün inkârı tezine* katkı sağlayıcı önemli görüşler ileri sürmüştür. Baudrillard, ölü ve ölüm kavramlarındaki ilkel toplumlardan çağdaş toplumlara dönüşümü incelemiştir. Baudrillard, ilkel toplumların başlangıçta ölümlerini evlerinin içine gömdüklerini böylece ölümleriyle daha yakın olduklarını düşündüklerini bu çerçevede de ölümün yaşamla daha yakın olduğunu ifade etmiştir. Baudrillard, Orta Çağ'da henüz ölümün Hıristiyan toplumlarca dışlanmadığını, bu dönem insanların ölümlerini köy, kasaba ya da kentlerin ortalarına gömdüklerini ve onları yaşamlarından henüz uzaklaştırmadıklarını belirtmiştir. Bu dönemlere rağmen modern toplumlarda ölü ve ölüm kavramları tamamıyla dışlanmakta, ölümler şehir dışına gözden uzak mekânlara taşınmaktadır. Diğer taraftan bu dönemde ölümün güncel yaşamdan uzaklaştırılması çabası bilimsel olarak da desteklenmeye başlamıştır. Örneğin, öleceği düşünülenler hastanelerde gözetim altına alınmaktadırlar. Baudrillard'a göre, modern toplumda varolan bu şekildeki sistem aslında yaşamdan çok ölümün ağırlığını yansıtmaktadır. Zira ölüm canlılarla ölümler arasında sınır çizgisinden başka bir şey değildir. Giddens, Baudrillard gibi Bauman'da ölümün toplumsal yaşamın dışına çıkarılmasına ilişkin görüşünü ilkel ve modern insanın ölüme yaklaşımı konusunda örneklendirmiştir. Bauman'a göre (akt. Seale 1998: 53), modern yaşamda insanlar ölümleri ötekiler olarak adlandırmaktadırlar. İlkel insanların ölümlerini yeme davranışlarının altında, onların ölümleri yaşamla ya da yaşamakla birleştirme amaçlarının yattığını, modern insanların ise ölümleri diğerleri olarak görerek onları kustuklarını ifade etmiştir. Bauman, modern zaman bireyinin kendi ölümünü düşünemeyeceğini bu yüzden de ölümü düşünmenin zaten en baştan ölümü reddediş olduğunu kabul etmiştir. *Ölümün inkârı tezi* yaklaşımı çerçevesinde Bauman ölümün bir tabu olarak görüldüğü sorunsalından hareket etmiştir.

Akalın (2006: 119)'ın belirttiği gibi, Bauman ölümü, akla güveni engellediği ve insan yaşamında önemli bir teşkil ettiği için önce unutulmaya çalışılan ve daha sonra da düşünülme-yen ve böylece inkâr edilen olarak görüldüğünü kabul etmiştir.

Tüm belirtilen düşünceler paralelinde, *ölümün inkârı tezi* yaklaşımında, modern toplumda ölümün ve ölünün inkârının ve reddedilişinin, gelişmenin olumlu görüntüsünün ötesinde aslında bir çözülmeye doğru gidişi göstermesi açısından önemli gözüktüğü kabul edilmektedir. Gürbilek (1997)'in de belirttiği gibi, modernlik tarihi sadece bir ilerlemenin, iyileşme ve özgürleşmenin tarihi değildir, içinde kopuşların, kayıpların, eksilme ve bastırmanın yer aldığı bir inkârı da içermektedir. Diğer taraftan *ölümün inkârı tezi* yaklaşımında modern toplumlarda yalnızca ölümün kendisi değil, ölümün işaretleri ve onunla ilişkili olan her şey sosyal yaşamdan uzak tutulmaktadır. Bu noktada modern toplumdaki ölümlerin gömüldükleri mekânlar -mezarlıklar- ölümün sosyal mekânsal organizasyonunu işaret etmektedir. Ölümün mekânsal organizasyonu bireylerin ölüme ilişkin tutumlarından, düşüncelerinden ve yönelimlerinden etkilenmektedir. Mezarlıkların yaşanan mekânlardan/ kentlerden uzaklaştırılması aslında ölümün mekânsal ayrımlaştırılmasıdır ve modern zamanların ölüm stratejisidir. Bu stratejinin içini ölümün insan yaşamından alıkonulması doldurmakta ve bunun için de ölümün işaretlerinin insan yaşamından uzaklaştırılması ön plana çıkmaktadır. Yüksel (1999), Örnek (1977), Jones (2004) ve Kearl (1989)'ün belirttikleri gibi *ölümün inkârı tezindeki* stratejiler toplumsal alanda insanlar arasında ayrımı da şekillendirici yöndedir. Örneğin, ölümcül bir hastalığa sahip olanlar ya da çok yaşlılar ölümü diğerlerine hatırlatacağından, ölüme daha uzak olduğunu düşünenlerin dünyasından izole edilirler. Kearl (1989:260)'e göre, yaşlılar ve hastalar için kurumsallaşmalar, bakımın üstlenilmesinde rol oynamakta, ancak aynı zamanda o kişiler için bağımsızlığın ve haysiyetin ellerinden alınışına da yol açmaktadır. Bu durum yaşlının ya da hastanın fiziksel ölümünden önce birkaç sosyal ölümü yaşaması anlamına gelmektedir. Loether (1967) de benzer şekilde beden yaşlanmasının ölümü daha fazla hatırlatıcı olduğunu belirtmiştir. *Ölümün inkârı tezinde* ölüme ilişkin sosyal eylem kalıplarının da modern toplum yapısı içinde kaybolmaya başladığı kabul edilmektedir. Zira ölüm hakkında rahat bir şekilde konuşulamamaktadır. Ölüme yaklaşan hastalara ve yas süreci içerisindekilere geçmişte olduğu gibi geleneksel normlara uygun olarak davranılmamaktadır. Yas tutanların acılarının mevcudiyeti inkâr edilmekte, hastalarsa kurumlara kapatılarak izole edilmektedirler (Akalın 2006: 126–127). Bu bağlamda, modern çağda, pozitif beden, performansın, üretimin, engelli olmayanın ve gençliğin dünyasının ağırlıklı olması; zayıflık, hastalık, acı, ölüm ve negatif beden de özel ve genellikle saklanan ve sıklıkla ihmal edilen olması *ölümün inkârı tezini* en genel olarak açıklamaktadır (Wendell 1989).

Diğer taraftan Seale (1998) de ölümün inkârının sosyal yaşamın sürekliliği için olumlu işleve sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre, *ölümün inkârı tezi*, psikolojik açıdan bireyde ikna edici bir açıklamadır ve bu tür bir inkâr yaşayan için zorlu bir önkoşuldur. Diğer bir ifadeyle, sürekli olarak zihin kişinin kendi ölümüne ilişkin düşüncelerle meşgul olduğunda topluma ve kültüre katılım anlamını yitirebilmektedir. Bu durum, varoluşsal endişeleri çok fazla yaşayan hastalarda olduğu gibi diğerleri için de kendini yıkmaya yönelik eylemlere yöneltecektir. Yaşamın ölüme ilişkin direnişi ya da kendini sürekli yenilemesi-ki ölümü inkâr ederek- aslında insanın/ yaşayanın tüm varlık alanıyla iştirak ettiği bir zihin meşguliyetidir. Aslında varoluşun her bir anı ölümle birlikte yaşanmaktadır. Bu durum da toplumun, kültürün ve mikro anlamda insanın varlığına katkıdır. Akalın (2006:128)'ın da belirttiği gibi, Seale'nin *ölümün inkârı tezine* olumlu işlev katan bu şekildeki yaklaşımı, bireyin zihnini yoğun bir şekilde ölümle meşgul etmesiyle sosyal yaşamın sürekliliğine katkıda bulunulduğu ve bireyin sosyal çevresinin de etkisiyle tam anlamıyla ölümden kaçınılmanın mümkün olmadığı yönündedir. Yine Parsons, Fox ve Lidz (1972) de *ölümün inkârı tezinin* sosyal yapı için olumlu yönüne vurgu yapmışlardır.

Ölümün inkârı tezi ister olumlu isterse olumsuz yönleriyle ele alınsın, konuyla ilgili tartışmaların ortak yönü, ölümün inkârının, geleneksel yaşamdan modern yaşama geçiş sürecinde ortaya çıktığının kabul edilmesidir. Bu bağlamda sosyal bir olgu olan ölüme ilişkin anlamlandırmalar tarihsel ve sosyal değişimler içerisinde değişikliklere uğramaktadır. Diğer taraftan ölümün inkârının sadece modern zamanların bir özelliği olduğu konusunda tartışmalar sürse de, konuyla ilgili tüm tartışmalarda dikkat çekici olan ölümün sosyal yaşamın dışına itilmesinin modern toplumlarda yoğunlaştığının sıklıkla vurgulanmasıdır.

Sonuç

Ölüm, son derece karmaşık algılanan, ne zaman, nasıl kimin için gerçekleşeceğine ilişkin gizemi ve belirsizliği taşıyan, birçok değişkenlerle iç içe bulunan, toplumdaki topluma ve aynı toplumda zaman içinde anlamsal göreliliği içeren bir olgudur. Tüm bu çok yönlülüğüne rağmen ölüm, bir çok bilimin merak ettiği ve inceleme alanlarına dahil edildiği bir sorunsalı da temsil etmiştir.

Ölüm, sosyolojik yönüyle çeşitli tartışma noktaları çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir. Ölümün, sosyal ilişkilerde yarattığı değişimler hem mikro düzeyde birey için hem de makro düzeyde toplum için önem arz etmektedir. Sosyal ilişkiler açısından ölümün yarattığı yoksunluk, ölümün bireyler ve toplumlar için taşıdığı sosyo-kültürel anlamlar ve bu anlamların göreliliği,

toplumlarda ölüme ilişkin geliştirilen ve süregiden ritüeller, ölüme ilişkin toplumsal tepkiler, kurumsallaşma süreci, geleneksellik ve modernlik karşısında yaşamı koruma ve uzatma çabalarının ölüme ilişkisi gibi birçok noktadan ölüm tartışmaları yapılmaktadır.

Bu tartışmaları sistematik olarak değerlendirdiğimizde, sosyolojideki yaklaşımların ölümü ele alışlarındaki tartışma noktaları yine onların kabul ettikleri temel söylemler çerçevesinde şekillenmektedir. Tüm yaklaşımlarda ölüme ilişkin ortak olan nokta, ölümü sosyal yapı ile ilişkilendirmiş olmalarında yatmaktadır. Ölümün sosyal yönünden hareket eden sosyolojik yaklaşımlarda ölüm açıklamalarına sosyal faktörler yerleştirilmiştir. Bu bağlamda, yapısal-işlevselci bakış açısında ölümün sosyal yapıdaki işlevleri üzerinde durulmuştur. Ölümün sosyal yapı içindeki işlevleri olumlu ve olumsuz açılardan ele alınmıştır. Olumlu işlevi açısından ölüm, sosyal bütünleşmeye ya da sosyal yapının devamlılığına/ sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Ölüm toplumda nüfusun dengelenmesi, genç nüfusun önünün açılması ile nüfus hareketliliğine katkıda bulunmaktadır. Sosyal yapıda ölüme ilişkin geliştirilen ritüeller diğer bir ifadeyle, ölümün kültürel yapılanması sosyal dayanışmayı kuvvetlendirici işleve sahiptir. Diğer taraftan, olumsuz işleviyle ölüm, sosyal yaşamın dengesini de bozabilmektedir. Ölüm, belirsizliği nedeniyle yarattığı düzensizlikle sosyal yapıyı yıkıcı işleve de sahip bulunmaktadır. Zira ölüm, varolan bütünde kesintiye neden olmaktadır. Ölüm sadece bireyin biyolojik yitimi değil, aynı zamanda sosyal bireyin kaybıdır. Bu açıdan ölümün yarattığı yıkıcı etkinin derecesi, ölen bireyin sosyal yapıdaki katılım gücüne göre değişmektedir. Bu çerçevede ölümün sosyal sistem için neden olduğu boşluk ancak ölüme ilişkin geliştirilen ve sürdürülen ritüellerle doldurulabilir. Çatışmacı yaklaşımda ölüme ilişkin tartışma noktaları, güç ilişkisi çevresinde şekillenmiştir. Çatışmacı yaklaşımın, toplumun uyumlu bütünlük sergilemediğini ve çatışan çıkarlara sahip grupların dinamizmiyle şekillendiğini kabul etmesi bağlamında, ölümün de bu çıkar çatışması ve eşitsizlik çerçevesinde toplumsal sonuçlar doğurduğu üzerinde durulmuştur. Ölüm eşitsizlik durumunun yansımalarıyla karşı karşıyadır. Özellikle medikal bakım, fırsatlar, kaynakların kullanımı açısından toplumda varolan eşitsizlik yaşam sürecini ve kalitesini dolayısıyla ölüme ulaşma mesafesini etkilemektedir. Ölümün eşitsizliği yansıtması aslında bireyin mensup olduğu sosyal sınıfla ilgilidir. Zira, bireylerin sağlık hizmetlerine yönelik tüm erişimlerdeki farklılıkları yer aldıkları sosyal sınıflar belirlemektedir. Yine sosyal sınıfa bağlı olarak çocuk ölüm oranları da farklılık göstermektedir. Diğer taraftan, etnisite, sosyo-ekonomik statü, ırksal özellikler, yaşamsal kaynakları kullanma fırsatlarının yanı sıra yaşam süresine ait farklılıkları netleştirmektedir. Çatışmacı yaklaşımda ölüme ilişkin tartışma noktalarından biri de bölgesel ve cinsiyete dayalı eşitsizliklerle ilgilidir. Buna göre, çeşitli bölgelerdeki toplumların gelişmişlik düzeyine ve kadın ya da erkek olmaya göre yaşam süresi beklentisi değişiklik göstermektedir. Toplumların

sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi arttıkça yaşam süresi uzamaktadır. Yine çatışmacı yaklaşımda sosyal yapı ile bireylerin ölüme ilişkin düşüncelerinin şekillenmesi arasında da anlamlı bir ilişki vardır. Ölüme ilişkin düşünceler doğrudan da olsa dolaylı da olsa toplumsal yaşamda sosyo-kültürel zemin tarafından şekillendirilen ideolojiler ile belirlenmektedir. Bu anlamda ideolojiler ölüm düşüncesini şekillendirici rol oynamaktadır. Sembolik etkileşimci yaklaşımda ise, ölümün sembollerle belirlenen anlamları tartışma odağı olarak ele alınmıştır. Ölümün anlamı, duygulara, deneyimlere, kültürce nasıl yorumlandığına bağlıdır. Ölüme atfedilen anlamlar kültürden kültüre değişmektedir. Sembolik etkileşimci yaklaşımda, ölüm anlamlarının çözümlenmesi bireylerarası etkileşim ağının, düşünce ve davranışlarının açıklanabilmesi açısından önemli bulunmaktadır.

Sosyolojik yaklaşımların ölümü ele alışlarının yanı sıra çağdaş tartışmalar içerisinde değerlendirilebilecek “ölümün inkârı tezi” yaklaşımı da, ölümü ele alış ve değerlendirilişle farklı açılımlar sunmuştur. Ölümün inkârı tezi yaklaşımının temel dayanak noktası, ölümün modernleşme ile birlikte artık reddedilen, sosyal yaşamın dışına itilen ve istenilmeyen olduğu yönündeki kabuldür. Modern çağın insanı ölümü inkâr edendir ve yaşam süresini uzatma yollarını ararken adeta ölümsüzlüğün arayışı içindedir. Ölümün inkârı modern kurumlarca oluşturulmaktadır. Kurumlar vasıtasıyla, artık ölüm eskiye oranla giderek daha az görünür hale dönüştürülmektedir. Özellikle medikal kurumlar bu anlamda hastalıklara karşı mücadele ile ölüm kavramının insanlardan uzaklaşmasına hizmet etmektedirler. *Ölümün inkârı tezi*, modern dünyanın ölümü yaşamın tüm alanlarının dışına attığı ve giderek bir tabu haline geldiği yönünde bir kabule sahiptir.

Tüm bu tartışma noktaları, ölümün insanın sosyal yaşamına ait bir olgu olduğunun bir göstergesidir. Ölüm gerçekliği belirsizliğiyle birlikte bireyde ve bireylerarası ilişkilerde önemli değişimler yaratmaktadır. Ölümün sosyal ilişkiler bağlamında yarattığı/ yaratabileceği değişimler zaman zaman olumlu, zaman zaman da olumsuz rolleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ölümün ciddi bir sonucu, sosyal ilişkilerde bir kayıp/ boşluk yaratmasıdır. Sosyal bağları kuvvetli, sosyal mesafesi daha yoğun olan bireylerde ölümün yoksunluğu daha net olarak yaşanabilmektedir. Belirtilen yoksunluğun giderilmesinde ya da ölümün toplum için olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılmasında kültürel araçlar söz konusu olmaktadır. Ölüme ilişkin ritüeller toplumdan topluma değişmekle birlikte bu bağlamda önemli işlevlere sahiptir. Tarihsel anlamda da ölümün anlamı geleneksel toplumlardan günümüze zaman içinde değişmektedir. Geleneksel toplumlardaki sosyal yönü ağır basan, sosyal yaşamla daha içi içe olan bir anlam taşıyan ölüm, modern toplumlarda mümkün olduğunca kaçılmak istenen, hatırlanmayan bir anlama bürünmüştür. Sosyal yaşantımızdan uzaklaştırılırken bunun bilinçli kurumsal destekleri de söz konusu olmakla

birlikte yaşanmaya ve ölüme karşı ciddi bir direniş içine girilmiştir. Belirtilmelidir ki, ister daha önceleri olduğu gibi sosyal yaşamın içinde olduğu kabul edilsin, isterse sosyal yaşamın dışına çıkarılmaya ya da inkâr edilmeye çalışılsın, ölüm bir çok bilimin ilgi alanı olduğu gibi sosyolojinin de ilgi alanlarından biri olmuştur. Bu bağlamda ölüm konusu sosyolojinin klasik dönemlerinden bu yana ele alınmış ve günümüz modern toplumlarının da tartışma noktalarından biri haline getirilmiştir. Ancak vurgulamak gerekir ki, bu alan Türkiye’de henüz irdelenilmeyen ya da irdelenmeye yeni başlanılmış olan bir çalışma alanıdır. Bu nedenle, ölüm sosyolojisine ilişkin sosyolojik tartışmaları, odaklanılan konuları ve yapılan açıklamaları sistematik olarak ele alan ve bu bağlamda Türkiye sosyoloji literatürüne katkı sağlayan çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça:

- AIKEN, Lewis R., (1991). *Dying, Death, And Bereavement*, Massachussets; Pepperdine University.
- AKALIN, Ayşe Emel, (2006). *Ölümün Ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış).
- ARIES, Philippe, (1991). *Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları*, Ankara, Gece Yayınları.
- BAUDRİLLARD, Jean, (2002). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- BLAUNER, Robert, (1996). “Self-Segregation Should Be Accepted” *Race Relations*, Greenhaven Press, 216–223.
- BAUMAN, Zygmunt, (2000). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BOGDAN, R. ve Taylor S., (1975). *Introduction to Qualitative Research: A Phenomenological Approach to the Social Sciences*, New York, John Wiley & Sons,
- BOWKER, Westerdale, J. (1991). *The Meanings of Death*, Cambridge; Cambridge Press.
- BURNELL, G. ve A. Burnell, (1989). *Clinical Management of Bereavement*, New York, Human Sciences Press.
- CHARMAZ, Kathy, (1980). *The Social Reality Of Death: Death In Contemporary America*, New York, Random House.
- DERSHİMER, R.A., (1990). *Counseling the Bereaved*, New York, Pergammon Press.
- DURKHEIM, Emile, (1915). *The Elementary Forms of the Religious Life*, London, George Allen & Unwin.

- ERGİNER, Gürbüz, (2004). *Bir Halk Bilimcinin Gözünden Ölüm*, Cogito, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- FILMER, Paul ve diğerleri (1973), *New Directions in Sociological Theory*, Cambridge Mass, MIT Press.
- GIDDENS, Anthony, (1991). *Modernity and Self-Identity*, Cambridge, Polity Press.
- GORER, Geoffrey, (1965). *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain*, London, The Cresset Press.
- GOVE, Walter R., (1973). "Sex, Marital Status, and Mortality", *The American Journal of Sociology*, 79, (1), 45–67.
- GÖKA, Erol, (1998). "Ölümden Öteye Köy Var mı?", *Virgül*, (7), 50–53.
- GÜRBİLEK, Nurdan, (1997). "Yabancınnın Ölümü", *Virgül*, Ekim 1997.
- HERTZ, Robert, (1960). "A Contribution to the Study of Collective Representation of Death", *Death and the Right Hand*, Glencoe, IL: Free Press.
- ILLICH, Ivan, (1975). *Medical Nemesis: The Exploration of Health*, London, Chalder and Boyars.
- ILLICH, Ivan, (2004). *Ölüme Karşı Ölüm*, Cogito, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- JONES, Constance, (2004). *Huzur İçinde Yatsın: Ölüme Dair Her Şey*, İstanbul, Dharma Yayınları.
- KASTENBAUM, R., ve Aisenberg, (1976). *R. The Psychology Of Death*, New York, Springer.
- KEARL, Michael C., (1989). *Endings: A Sociology of Death and Dying*, Oxford, Oxford University Press.
- KEMPLE, Thomas, (1997). "SRB Insight: The Unrepresentable", *The Semiotic Review of Books*, 8 (3).
- KOBRIN, F.E. ve G.E. Hendershot, (1977). "Do Family Ties Reduce Mortality? Evidence From the United States, 1966-1968." *Journal of Marriage and the Family*, 39: 737-44.
- LIFTON, Robert J., (1968). *Death in Life: Survivors of Hiroshima*, New York, NY: Random House.
- LOETHER, Herman J., (1967). *Problems of Aging*, Sociological and Social Psychological Perspectives, Belmont, California, Dickenson Publishing Company, Inc.
- MARSHALL, Victor M., (1998). *Death and Dying*, The Canadian Encyclopedia.
- MC NEIL, John S., (1997). *Bereavement and Loss*, Encyclopedia of Social Work/With Supplement, R. L. Edwards ve J. G. Hopps (Editors) 19th Edition (3 Vol Set).
- ONUR, Bekir, (1995). *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, Ankara, İmge Kitabevi.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, (1977). *Türk Halk Bilimi*, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.
- PARSONS, Talcott; Fox, Renee C. ve Lidz, Victor M., (1972). *The "Gift of Life" and its Reciprocation*, Death in American Society, Arien Mack (Editor), New York, Schocken Books.

- PSATHAS, George, (1973). *Introduction. in: Psathas, George (in): Phenomenological Sociology*, New York, 1–21.
- SEALE, Clive, (1998). *Constructing Death, The Sociology of Dying and Bereavement*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SIDEL, Moydra, (1996). “Death, Dying and Beravement”, *Ageing in Society an Introduction to Social Gerontology*, J. Bond, P. Coleman, S. Peace (Editors), London, Sage Pub.
- SIMMEL, George, (1950). *The Metropolis and Mental Life* (adapted by D. Weinstein from Kurt Wolff), *The Sociology of George Simmel*, New York, Free Press.
- STROEBE, W. ve Stroebe, M., (1987). *Bereavement and Health*, New York, Cambridge University Press.
- TUFAN, İsmail, (2002). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, İstanbul, Aykırı Yayıncılık.
- TURNER, Victor, (1974). *Dramas, Fields and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Ithaca, NY, Cornell University Press.
- VERNON, Glenn M., (1970). *Sociology of Death*, New York, University of Utah, The Ronald Press Company.
- WALTER, Tony, (1998). *Classics Revisited: A Sociology of Grief Mortality* 3, (1).
- WEBER, Max, (2000). *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- WENDELL, Susan, (1989). “Toward a Feminist Theory of Disability”, *Hypati*, 4, (2).
- WILLMOTH, Hugh, (2000). “Death: So What? Sociology and Sequestration”, *Sociology Review*, 48, (4), 649–665.
- YÜKSEL, Mezher, (1999). *Modernlik ve Ölüm: Modern Ölüm Stratejileri Üzerine Bir Deneme*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış).